

De forsvundne våbenskjolde

Af museumsformidler, cand.theol. Anders Sinding, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet

Når man taler om de danske kirkers udsmykning, bliver emnet oftest tyngt af luftige formodninger, der knytter sig til omstændigheder uden for landets grænser. Dette gør sig også gældende i forbindelse med de danske kalkmalerier. Der synes at eksistere en generel misforståelse om, at de danske kalkmalerier blev overhvidtet i kølvandet på reformationen, hvilket i bund og grund må siges at være en fejlagtig overførelse af forhold, der gjorde sig gældende i lande som især Schweiz og Holland. De reformatoriske hovedbyer som Geneve og Zürich, hvor billedstormene ramte hårdt, var præget af radikale fordringer om ikonoklasme (bevidst ødelæggelse af religiøse symboler) fra de ledende protestantiske teologer som Ulrich Zwingli (1484-1531) og Jean Calvin (1509-1564). I Danmark har disse ideer ikke været rodfæstet på samme måde, Martin Luther (1483-

Som så mange andre danske sognekirker opførtes Fausing kirke i den tidlige middelalder omkring 11-1200-tallet. Senere er der foretaget flere til- og ombygninger, blandt andet det gotiske våbenhus fra omkring 1400-tallet.

Foto: Anders Sinding.

1546) havde som sådan ikke noget imod kirkeudsmykning.

At mange kalkmalerier blev overhvidtet, må nok siges at skyldes et smagsskifte i 1700-tallet. Nogle malerier er så senere blevet fremdraget, for så endnu en gang at blive overkalket. Det gør sig blandt andet gældende i Fausing kirke nær *Gammel Estrup*. Malerierne i denne flotte landsbykirke fortæller ellers en spændende historie om fejde og magt på Djursland i middelalderen. De kunne have været dejlige at vise frem, når vi inddrager områdets kirker i formidlingen på Gammel Estrup – Herregårdsmuseet. Imidlertid må vi nøjes med ord og trykte gengivelser.

Kalkmalerierne i Fausing kirke

I 1885 fremdrager den arkæologiske tegner og restaurator Julius Magnus Petersen (1827-1917) overhvidtede kalkmalerier i en lang række af kirkerne omkring *Gammel Estrup*. I Fausing kirke finder han blandede motiver, dekoreringer, „en barbarisk Fremstilling af St. Georg i Kamp med Dragen“ og af særlig interesse „2 Skjolde med Bomærker“. ¹ Studerer man videre hans tegninger fra en restaurering i

1886, finder han ikke bare to, men fire våbenskjolde. Det eneste, Julius Magnus Petersen finder værd at lade stå fremme, er da også disse våbenskjolde samt diverse ribbeornamenter. De stod fremme indtil en istandsættelse af kirken i 1962, hvor man overkalkede det hele igen.

I *Kalkmalerier i Danske Kirker* fra 1895 daterer Julius Magnus Petersen fejlagtigt skjoldene sammen med de andre kalkmalerier til at være fra omkring 1550, men skjoldene er med sikkerhed ikke efterreformatoriske. Våbenskjoldene knytter sig nemlig til *Gammel Estrups* middelalderlige adelsslægt, Brokerne.²

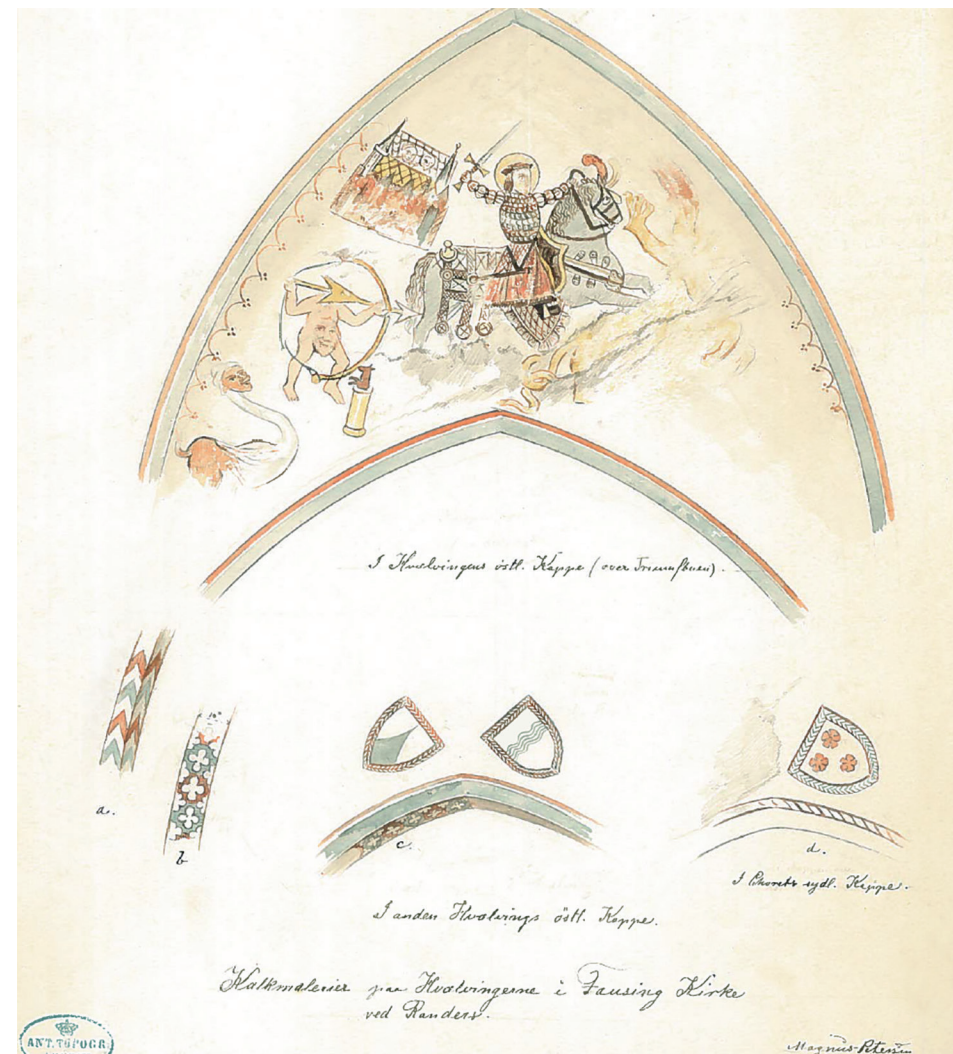
Slægten Brok af Estrup førte i deres våben et blåt keglesnit. Ser man bort fra, at farverne er lettere falmet, ses skjoldene to steder i kirken. Det første, i den nordre side af korets hvælving, står centreret og alene over hvælvingens bue. Det andet våbenskjold ses i den østlige kappe af den anden hvælving, men her står det ikke alene. Det bliver på højre side spejlet af et våbenskjold med fem vandrette bølger, der deler skjoldet. Mærkværdigt nok tilhører skjoldet ingen af *Gammel Estrups* ejere. Ligeledes ses der i korets sydlige kappe et fremmed våbenskjold med tre røde roser, der sandsynligvis ligeledes har haft en makker ved siden af til venstre. Dette nu forsvundne våbenskjold var i 1885 desværre ikke muligt at fremdrage, som Julius Magnus Petersen skriver i sin rapport, var „kalken (...) helt affalden“. Det er dog muligt, gennem en videre undersøgelse, at bestemme, hvilket våbenskjold der har været der.

Våbenskjolde i de danske kirker

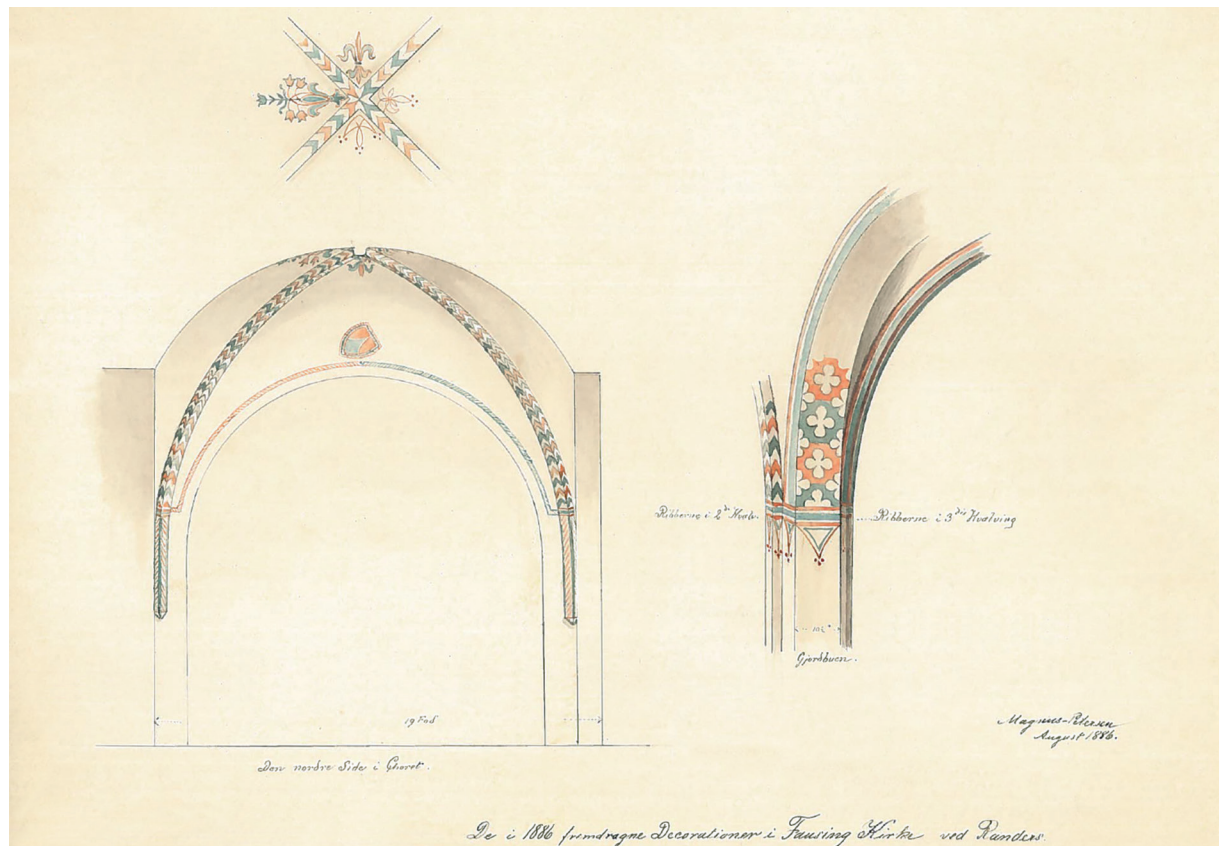
De danske kirker er udsmykket med talrige våbenskjolde, hvoraf de fleste er malet indvendigt på hvælv og vægge. De tidligste er fra 1100-årene, men de fleste tilhører aristokratiets storhedstid i 14-1600-årene.³ I denne tidsperiode var det Brok-slægten, der sad stærkest i Fausing sogn, hvilket i sig selv kunne forklare våbenskjoldenes tilstedeværelse. Sådanne våbenskjolde kan vidne om de adelige stiftere, der har stået bag et eventuelt kirkebyggeri. I andre tilfælde vidner våbenskjoldene om gavmilde givere, der eksempelvis har skænket et nyt våbenhus, tårn eller hvælv til kirkerne.

Oftest stemmer de malede våbenskjolde overens med de adelige slægter, der har siddet på magten i det pågældende sogn, men i Aarhus Stift er også biskoppernes våben i særdeleshed rigt repræsenteret. Ude i sognekirkerne genfindes specielt de senmiddelalderlige biskopper Jens Iversen Langes (1449-82), Ejler Madsen Bølles (1482-91) og Niels Clausen Skades (1491-1520) våben. Tilstedeværelsen af deres våbenskjolde kan have flere betydninger.

Aarhusbisperne kan i sognekirkerne enten have finansieret, initieret eller godkendt forskellige typer af byggerier. Man må huske, at den katolske biskops kontrol med de forskellige stiftskirker har været på sit højeste i perioden lige før reformationen, så sognekirkerne nær de adelige magtcentre har været overvåget af den biskoppelige administration i stiftet. Samtidig gør den kanoniske ret sig gældende,

Kunstarkæolog Julius Magnus Petersens (1827-1917) illustrationer af kalkmalerierne i Fausing kirke, som nu er overkalket. Øverst Sankt Georg i kamp med dragen, nederst tre ud af fire våbenskjolde samt ribbeornamenter. Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.

Julius Magnus Petersens illustrationer af kalkmalerierne i Fausing kirke. Her ses et våbenskjold og diverse ribbeornamenter. Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.

også i sognekirkerne, hvilket vil sige, at den juridiske magt over kirkelige anliggender har ligget i hænderne på de gejstlige. Dette betyder, at verdslige, som de adelige på Djursland, ikke bare har kunnet bruge kirkerne, som de ønskede. Sådanne privi-

legier krævede specielle patronatsrettigheder, altså kort sagt retten til at fungere som kirkens beskytter. Patronatsrettigheder var ikke lette at komme til i 1400-tallet, og selv hvis man havde dem, var privilegierne efterhånden vældig indskrænkede.

De fleste djurslandske kirker har derfor, i sammenhæng med et senmiddelalderligt byggeri, haft en eller anden forbindelse til Aarhusbisperne, hvilket gerne markeredes med et våbenskjold. Således ses Aarhusbispen Ulrik Stygges (1423-49) våben ved siden af de adelige stiftere Otte Nielsen Rosenkrantz' (cirka 1395-1477) og Else Holgersdatter Krognos' (1379-cirka 1470) våben i Marie Magdalene Kirke vest for Ryomgård. Den indbyrdes sammenhæng imellem sådanne våbenskjolde kan yderligere være behjælpelig med at datere kirkelige byggerier. Marie Magdalenes terminus post quem (tidligst mulige datering) er cirka 1426, hvor det adelige stifterpar blev gift, og terminus ante quem (senest mulige datering) er 1449, hvor Stygge døde.⁴

Muligvis har biskoppen i samarbejde med de adelige finansieret eller initieret byggeriet, og sandsynligvis er våbenskjoldet en biskoppelig godkendelse af det adelige byggeprojekt, i hvilken forbindelse han jo også har skullet indvie jorden. Bevæggrunden kan variere fra kirke til kirke, alt efter tidens omstændigheder, hvilket man ser i Fausing kirke. Her kan våbenskjoldene ikke bare hjælpe med at datere de senmiddelalderlige tilbygninger, men de kan også fortælle spændende historier.

Jens Iversen Lange og de tre røde roser

Våbenskjoldene i Fausing kirke vidner også om en forbindelse mellem egnens adelsfolk og de århusianske biskopper.⁵ Skjoldet med bølgerne i Fausing kirke er Aarhusbispen Ejler Madsen Bølles våben.

Gammel Estrups herremand i hans embedsperiode er den trættekære Lave Brok (?-cirka 1504).

Det andet ukendte våbenskjold, med de tre røde roser, er selvfølgelig Aarhusbispen Jens Iversen Langes, der med sit ihærdige virke i Aarhus Stift, på godt og ondt, formåede at gøre et historisk navn af sig selv. Hans våbenskjold er kendt af de fleste århusianere, da det blandt andet pryder byens smukke domkirke. I sin embedsperiode stod han for en storlået ombygning af domkirken, men generelt har han haft en finger med i spillet i forbindelse med gotiseringen af en lang række sognekirker i Aarhus Stift. Dette er også en af grundene til, at hans våbenskjold er så stærkt repræsenteret i de århusianske kirker.

Det forsvundne skjold ved siden af Langes må nødvendigvis have været Lave Broks. Dels stemmer det overens med Langes embedsperiode, dels har de begge en interessant indbyrdes historie om fejde og magt på Djursland, der samtidig kan udfolde bevæggrundene for våbenskjoldenes udførelse.

Fejde og magt på Djursland

Når man taler om biskopper i den danske senmiddelalder, skal man huske på, at de på denne tid først og fremmest var godsejere og politikere.⁶ Eksempelvis var alle biskopper op imod reformationen – på nær Fyns biskop, Jens Andersen (?-1537) – adelige uden nogen teologisk uddannelse.⁷

Disse omstændigheder afspejler sig tydeligt i Jens Iversen Langes virke. På Djursland og i Aarhus har han kæmpet en hård kamp om magt imod de domi-

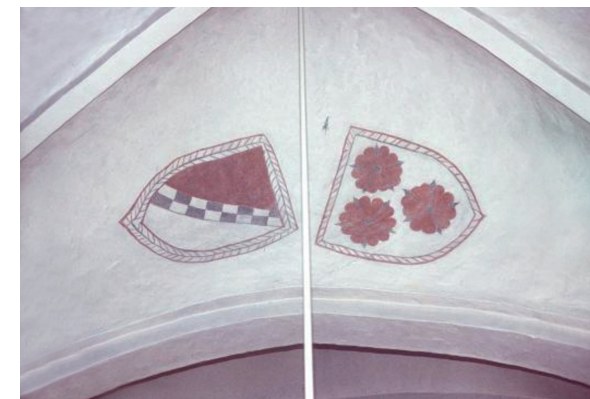
nerende adelsmænd for at forsvare kirkens frihed og besiddelser. Her har specielt Otte Nielsen Rosenkrantz og hans søn Erik været centrale modstandere. Fejden var præget af personlige interesser, men handlede i høj grad også om en magtkamp imellem kirke og kongemagt, repræsenteret ved biskoppen og Otte Rosenkrantz som lensmand på *Kalø Slot*. Kampen udspillede sig hovedsageligt politisk og juridisk, men ledte også til blodige konfrontationer i Aarhus' gader. Også på det kirkelige område viste kampen sig. I 1450'erne modsætter Jens Iversen Lange sig en lang række af Rosenkrantzernes kirkebyggerier på Djursland. Biskoppen bliver dog i 1459 tvunget af kongen til at bøje sig for Rosenkrantzernes stigende magt. Den tvungne fredsslutning og bedring af forholdene parterne imellem viser sig blandt andet i Tirstrup kirke nær Rosenkrantzernes herregård *Bjørnholm*, der nu hedder *Høegholm*. Kirken genopbygger Otte Nielsen i 1465, og for at understrege den, på papiret venligtsindede, relation imellem biskop og adelsmand males der et Rosenkrantz- og et Lange-våben, side om side over en af hvælvingene. Det er dog højst sandsynligt den politisk pressede situation, og ikke hans gode hjerte, der får Jens Iversen Lange til at samarbejde med Rosenkrantzterne.

Efter Jens Iversen Langes svækkelse melder en ny aktør sig i kampen om magten på Djursland. Det er *Gammel Estrups* egen herremand Lave Brok. Kampen handler hovedsageligt om jord og politisk magt på Djursland og udspiller sig mindst lige så dramatisk som Rosenkrantzernes fejde med biskop-

pen. Lave Broks synderegister i denne forbindelse lyder blandt andet på at have bortført og fængslet en møller, ladet 16 af sine bevæbnede svende belejre *Bjørnholm* og at have myrdet en købmand fra Randers af ren misundelse. I fejden bruger Otte Rosenkrantz blandt andet sin position som lensmand på *Kalø Slot* til at opnå fordelagtige domme på herredstinget imod Lave Brok og hans svende. Til at begynde med møder Lave Brok hård modstand fra Otte Rosenkrantz og hans bror Stygge, der står stærkt med den tvungne støtte fra Jens Iversen Lange, men en ændring i det politiske landskab forandrer slagets gang. Generelt sker der en stor omlægning af forleninger i Nordjylland og på Djursland. Blandt andet mister Otte Nielsen Rosenkrantz sin post som lensmand på *Kalø Slot* i 1466. Posten overtages af hans tidligere konkurrent Jens Iversen Lange. Dette betyder ikke, at fejden stopper. Den fortsætter indtil en fredsslutning i 1475, men i den senere periode af fejden, efter 1466, ser man i langt højere grad, hvordan Jens Iversen Lange, i kraft af sin nyvundne stilling som lensmand, yder sin støtte til Lave Brok, der pludselig begynder at vinde retssager.

Det forsvundne våbenskjold

Jens Iversen Langes våbenskjold med de tre røde roser i Fausing kirke hænger sammen med magtkampene på Djursland. Det politiske systemskifte og det nye „venskab“ imellem Lave Brok og Jens Iversen Lange markeredes, som det også blev gjort imellem Rosenkrantzterne og Lange-slægten, i de loka-

Her ses kalkmalerierne af Brok- og Lange-våbnene, som kan ses side om side over et vindue i sydsiden af Vor Frue Kirkes skib. Foto: Anders Sinding.

le kirker. Det forsvundne våbenskjold ved siden af Langes i Fausing kirke må altså nødvendigvis have været Lave Broks. Ydermere må det knytte sig til stridighederne og magtkampene på Djursland.

Sandsynligvis er Jens Iversens skjold sat i forbindelse med byggeriet af de gotiske hvælv i kor og skib. Arkitekturen passer med perioden, og Jens Iversen Langes våbenskjold er at finde i ikke mindre end 21 århusianske landsbykirker i forbindelse med indbygningen af gotisk hvælv. Det betyder ydermere, at Ejler Madsen Bølles våben sandsynligvis er sat der i forbindelse med opførelsen af våbenhuset. Præcis hvornår Jens Iversens våben er malet, er svært at sige. Flere forskellige hændelser kunne ligge til grund for en udbygning af kirken. Måske er våbenskjoldene en markering af skiftet i 1466. Måske er de en markering

af, at Lave Brok i 1469 opnår den længe ønskede birkeret til sognet – en betydelig udvidelse af Laves juridiske og lokale magtgrundlag. Måske er de en markering af den endelige fredsslutning imellem Brok og Rosenkrantz i 1475, hvor også Jens Iversen Lange var involveret i den biskoppelige rolle som fredsstifter.

Under alle omstændigheder er våbenskjoldene en vigtig understregning af relationen imellem biskop og adelsmand i senmiddelalderen. Af samme grund har også Lave Broks våbenskjold sneget sig ind i Vor Frue Kirke i Aarhus, hvor det på samme måde står side om side med Jens Iversen Langes tre røde roser.

På denne måde fortæller de gamle kirkebygninger om en periode på *Gammel Estrup*, der var præget af stridigheder og politiske magtkampe. Ligesom de kalkmalede våbenskjolde ligger de spændende historier oftest skjult lige for næsen af os og venter på at blive afdækket.

Noter:

1. Petersen, Julius Magnus: *Kalkmalerier i danske kirker*, 1895.
2. Brok-slægten er synonym med Brock-slægten.
3. Wienberg, Jes: *Den gotiske labyrint*, 1993, s. 163.
4. Wienberg, s. 43.
5. Det følgende bygger på Bitsch Christensen, Søren m.fl. (red.): *Århus i Verden*, 2006, s. 13-30.
6. Det følgende bygger på Büchert Netterstrøm, Jeppe: *Fejde og magt i senmiddelalderen*, 2007.
7. Hvilket også var en af grundene til, at det gik dem så slemt under reformationskampenes litterære polemik. Lausten, Martin: *Reformationen i Danmark*, 2016, s. 71.

Rettelse side 151

Følgende foto skulle have været bragt i stedet for det nuværende.

*Her ses kalkmalerierne af Brok- og Lange-våbnene, som kan ses side om side over et vindue i sydsiden af Vor Frue Kirkes skib.
Foto: Anders Sinding.*